

Csaba László,
a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja,
a Közép-európai Egyetem, Bécs és a Budapesti Corvinus Egyetem egyetemi
tanára

E-mail: csabal@ceu.edu¹

GAZDASÁGPOLITIKAI HARCKÉSZÜLTSÉGBEN

A 2010 után kiépült Orbán-rendszer egyik – tartalmivá vált – formai sajátossága, hogy megállás nélkül harcol képzelt és valódi ellenfelekkel és ellenségekkel. Az idősebb nemzedéket a szovjet korszak hősi időszakára emlékeztető módon egyszerre folyik az ellenségkeresés és a soron lévő feladatok gyors és határozott intézkedésekkel történő megoldása. Bár az eredeti modellhez hasonlóan e megoldások gyakrabban a látszat, mint a valóság világában mozognak, céljukat – a figyelem lekötését és a közbeszéd irányítását, ennek nyomán a valóság célzott befolyásolását – rendre el is érik. Kornai (2011, 2017) volt az első, aki az állandó rögtönzést rendszerképző tényezőként értelmezte, és bemutatta azt a – politikatudományi irodalomban áttekinthetetlen mennyiségű közleményt, köztük könyveket eredményező – sajátosságot, amit autoriter kapitalizmusként, a két hagyományos gazdasági rendszer közti harmadik útként értelmezett. Munkájában nem a megállapítás ténye volt eredeti, hanem hogy a legtöbbször által a maga idejében pusztán stílusjegynek vagy szubjektív mozzanatok megjelenésének vélt gyakorlatot átfogóan, rendszerelméletileg értelmezte. A kötet megjelenése óta eltelt évek ezt a felfogást részleteiben és egészében is igazolták.

Ebből következően a körkérdésben megfogalmazott dilemmára nem lehet válaszolni. Hiszen a harcok idején nincs más út, csak a lenini: a „konkrét helyzet konkrét elemzése”. Vagyis tudatosan kerülünk minden, az elvszerűség látszatára utaló megnyilvánulást. Ma ez igaz, holnap meg amaz, attól függően, hogy mi a célravezető. Hogy ne kelljen messzire menni: a Covid idején beszerzett lélegeztetőgépek, a – végül is részben haszontalannak, részben ki nem fizetendőnek bizonyult – oltóanyagok, a fölöslegesnek és túlzottnak bizonyult lezárások, egyes kórházak számos halált is okozó, értelmetlen kiürítése és a tetszés szerint folytatható tragikomikus mozzanatok egyenként abszurdnak mondhatók ugyan, de egészében igazolták a – más történelmi helyzetből ismert – mondást: „a kormány a helyén van”. Vagyis po-

¹ <https://doi.org/10.47630/KULG.2023.68.1-2.33>

litikai értelemben az egész eljárás elérte a célját. Hegel nyomán: „annál rosszabb a tényeknek”.

Nehéz lenne azt állítani, hogy a magyar kormányzat a világ egészét tekintve eredeti, innovatív megoldással járult hozzá a gazdaságpolitika elméletéhez és gyakorlatához. Másutt bemutattuk (Csaba, 2023), hogy az illiberalizmus a történelmi és kulturális adottságoktól és a fejlettségi szinttől nagyjából és egészében függetlenül hasonló megoldásokat szült a világ számos részében. Azt a fenti áttekintés sem állítja, hogy e megoldások bárhol és bármikor hatékonyak vagy a szokásos sikermércék alapján eredményesek lettek volna, azt azonban igen, hogy a korábban uralkodó közgazdasági felfogástól élesen elütő gyakorlat állandósult.

Az „új normalitás” néhány meghatározó vonása a régi időket idézi. Ezek egyike mindenféle szabály és szabálykövetés elvetése a sajátos viszonyokra hivatkozva. A másik ismert vonás az állampénzügyek szerepének lebecsülése, népszerűen „az adósság és a hiány csak egy szám, egy nominális mutató, úgyse kell visszafizetni”. Ez utóbbira Keynest szokták idézni, aki közel harminckötetes életművében sosem állított ilyesmit. A harmadik a célzott támogatások, különösen a jövedelem- és vagyonyjuttatás felkarolása. Juan Pablo Perón egykori argentin elnök fordulatával: „a mieinknek mindent, a többiekre a törvény teljes szigora”.² Persze ez a sor tetszés szerint kiegészíthető, például a világgazdaság és a világpolitika váratlan fordulataival, a műszaki fejlődés újításaival, a robotizáció és a mesterséges intelligencia hatásaival, a közönség változó ízlésével és hasonlókkal.

Egy rövid reflexióban értelemszerűen csak néhány elemet villanthatunk fel, megjegyezve, hogy míg a populista gazdaságpolitikának kiterjedt nemzetközi irodalma van, a magyar gazdaságpolitikát empirikus alapon elemző monografikus munkára sem a kormányzat holdudvarában, sem a függetlennek mondható elemzők közül nem vállalkozott senki.³ A kormányzat nyilatkozatokra és interjúkra szorítkozik, az ellenzék többnyire egy-egy különösen izgalmas rész kérdést feszeget, többnyire újságcikkekben.

Ez nem meglepő. Egyfelől a független elemzések finanszírozása még a korábbiaknál is soványabbá vált. Másfelől a rögtönzés lényege az, hogy inkább a bennfentes információ érdekes, a rendszerszerű gondolkodás pedig hátrányos („ami nincs, azt ne keresd”). Sokan ezt a világháló korszaka – vagy a világszerte terjedő médiakor-

² Benczes & Orzechowska–Waclawska (2024) ezt tartja a közép-európai populista gazdaságpolitika meghatározó vonásának, míg a klasszikus latin-amerikai és nyugat-európai gyakorlatot, amely a költségvetési és fizetési egyensúly hiányát bocsánatos bűnnek tartotta, nem.

³ Údító kivétel az utóbbiak sorából Várhegyi (2023). Az előzményekről lásd Bod (2019).

mányzás – természetes velejárójának vélik. Ugyanakkor ez a helyzet ellentmond annak a ténynek, hogy a magyar közgazdasági gondolat fejlődésének mindig erős vonala volt a gazdaságpolitikai elemzés, Kautz Gyulától Navratil Ákoson át Antal Lászlóig és Erdős Tiborig.

A nemzetközi porondon két nagy dilemma tűnik meghatározónak. Az egyik a német adósságfék körüli vita (Bösche, 2024).⁴ Rövidre fogva: az Európai Unió elvtelen gyakorlatán felbuzdulva a közlekedésilámpa-koalíció egyre több tételt igyekezett kivenni az állami költségvetésből, különösen a környezetvédelmi, a katonai és az infrastrukturális kiadásokat. Erre az uniós gyakorlat – a vulgarizált keynesi elméletre hivatkozva – 2020 óta lehetőséget ad, még az idén is, pedig nincs járvány, és nem kell általános és teljes lezárást elrendelni. Ugyanakkor kézenfekvő, hogy a kormányzatok – politikai irányultságuktól függetlenül – örömmel vesznek minden lehetőséget, amely a nemzeti hatáskörökre hivatkozva törvényesíti a mellékönyvelet.⁵ A német szabaddemokrata párt adja a pénzügyi egyensúlyt szinte fetisizáló pénzügyminisztert, de a zöldek adják a gazdasági minisztert, és sürgetik a gyorsított és teljes körű zöldátállást (az atomenergia kizárásával). Ukrajna támogatása és a Bundeswehr harcképességének helyreállítása sem megy ingyen. Vagyis megvan az ürügy a fiskális szabályok lazítására.

Csakhogy az alkotmánybíróság november végi döntése kizárta, hogy a Covid-alapból maradt pénzeket környezetvédelmi célokra fordítsák, amivel pótköltségvetésre szorította a kormányt.⁶ Ebben a konkrét ügyben mint cseppben a tenger, megjelenik az EU-szintű gazdaságpolitika alapvető megoldatlansága, ami a szigorodó monetáris politika – a mennyiségi könnyítés részleges kivezetése – és a zöldátállást szorgalmazó és támogató költségvetési politika közti birkózásban ragadható meg, rámutatva a célok és az eszközök közti összhang hiányára (Halmai, 2023a).

A valódi szakítópróba még csak ezután jön. Egyfelől: a fentebb említett három terület a koalíció szívügyét jelentő célokat tartalmazza. Másfelől: fölmerül, hogy meddig tartható fenn a stabilitási és növekedési egyezmény felfüggesztése és a hasonló célokat szolgáló részterületeken – mindenekelőtt az állami támogatások ügyében – a korábbinál megengedőbb gyakorlat. Ez vonatkozik a mezőgazdaságra

⁴ Az adósságfék – más néven aranyszabály – a német alaptörvény ama rendelkezése, hogy az állam kizárólag termelőbefektetések finanszírozására adódhat el, semmi másra.

⁵ Röviden: a számvitelben semmilyen elméletre hivatkozva nem lehetséges mellőzni a teljeskörűség elvét.

⁶ Hasonlóan szigorú jogértelmezés mellett Magyarországon az elmúlt 14 év mindegyikében pótköltségvetést kellett volna készíteni, amit az államháztartási törvény módosításával a döntéshozók szükségtelenné tettek.

és a versenypolitikára, utóbbiban pedig kiemelt módon a járműiparra. Márpedig az agrárium és a versenypolitika az uniós gazdaságpolitika lényegét adja, míg a sokat emlegetett iparpolitikai kérdésekben – különösen nemzeti bajnokok és húzóágazatok kijelölésében – az EU-nak egyszerűen nincs hatásköre (Szijártó, 2012).

Ez a vita uniós szinten még lezáratlan. Ez nem pusztán a nettó befizetői pozíció kérdése, ami egyébként sem mond sokat az adott tagállam által élvezett előnyökről. Annál nagyobb szerepe van annak, hogy a közgazdasági gondolkodás melyik iskolája dominál az adott szerző – vagy adott tagállam – megközelítésében. A vita tétje nem csekély, ha elfogadjuk azt a bizonyítottnak tekinthető felismerést (Halmi, 2023b), hogy az EU 2023. évi gyöngye növekedési teljesítménye nem pusztán egyszeri, konjunkturális hatások eredménye, hanem hosszú távú trend megnyilvánulása, ami mélyreható strukturális reformokat követel(ne) meg. A vita tárgya voltaképpen az, hogy a növekedés beindításához és a szerkezeti átalakításhoz szükséges és elégséges-e a likviditás bővítése, ami teret ad a cégek megújulásának – vagy ellenkezőleg. A megoldás a közösen elfogadott szabályokhoz való visszatérés, az Európai Központi Bank korábbi elnöke, Jean-Claude Trichet működése idején „*exit strategy*”-ként megismert módszer, amelyben az ideiglenes válságsillapító intézkedések erejéből kell megtalálni a kiutat ahhoz, hogy a szerkezetváltozás és a növekedés meginduljon.

A másik vita az Egyesült Államokban zajlik. Itt voltaképp a Reagan-korszak, vagyis az 1980-as évek eleje óta feszül egymásnak a költségvetési és a pénzügypolitika. A kormányzatot, színétől függetlenül, társadalmi célok vezérik, az utóbbi a pénz stabilitását őrizné. Az amerikai kormányzatok, különösen akkor, ha demokratapártiak, hajlamosak a régi, „adóztass és költsd el gyorsan” politikáját folytatni. Az államháztartási fegyelem eljárásait és intézkedéseit sok év óta rendszeresen kijátsszák, ami a közvélemény számára a „becsukják-e az idén a közhivatalokat” (*government shutdown*) társasjátékában évente ismétlődik. A szövetségi adósság 2013 óta haladja meg az éves GDP értékét, 2023-ban (a jelenleg még folyó egyezkedések lezárása előtt) a GDP 123 százalékát adta, és a 3 százalékot meghaladó gazdasági növekedés idején is emelkedett. A hiány 2022-ben 4,7, 2023-ban 3,1 százalék volt, ám emellett sem érvényesült a keynesi norma, amely többletet, legalább kiegyensúlyozott költségvetést követelne meg (utóbbira legutóbb 2001-ben volt példa⁷).

E tények háttérében kell értelmezni, hogy Joe Biden elnök a hadi kiadások mellett az infrastruktúra és a környezetvédelem területén is lendületes programokba fogott (*Build Back Better*). A klasszikus iparpolitika eszközei, a piacvédelem és a

⁷ Forrás: <https://www.cbo.gov/publication/57339> , letöltve 2024. január 30.

termelők támogatása (az *Inflation Reduction Act*, az IRA álnévű program révén) szintén új lendületet vett. Mindez kérdésessé teszi, hogy az Egyesült Államok nem vitte-e végbe máris a korábban elképzelhetetlen fordulatot, amely kritikusi szerint Rooseveltnél intervencionizmusát idézi. Ha netán mások is ezt tekintenék példának, felmerül a kérdés, vajon hány ország van olyan helyzetben, mint az USA, ahol a jegybanki pénzteremtésnek a dollár világpénzszerepe okán lényegében nincs korlátja. Ez persze csak technikai lehetőség, hiszen a közadósság elképesztően magas – korábban háborús időszakokban megélt – szintje annak finanszírozását megnehezíti, és a kiszorítási hatás révén az árszintet felfelé, a beruházásokét lefelé mozgatja.

Az Egyesült Államok gazdaságpolitikai mozgásterét két tényező is behatárolja. Egyfelől a képviselőházban már e cikk írásakor is republikánus többség van, ami kisebb és más szerkezetű költségekért pártol. Másfelől a Fed vezetése – és nemcsak elnöke – elkötelezett az árstabilitás mellett, számtalan nyilatkozatban óvott attól, hogy az inflációt máris legyőzöttnek minősítsék. Ez ellentmond az erős érdekképviseléssel bíró, tőkepiaci szereplők és politikusok által naponta szorgalmazott kamatvágási törekvéseknek.

Ezért – ha valamit – egyfajta visszakorrekciót lehet várni. Egyrészt nem térhet vissza a Trump korszak végi, 14 százalékos GDP-arányos költségvetési hiány, sőt a növekedés éveiben az adósság/GDP-aránynak csökkennie kell. Másfelől az önmagában véve talán indokolható környezeti kiadások sem nőhetnek az égig. Csak példaként: 2023-ban az értékesítésben mindössze két százalék volt az elektromos autók aránya, amit 2032-re aligha lehet pusztán kormányzati döntéssel 60 százalékra emelni, ahogy ezt jelenleg tervezik. Az infrastruktúra-fejlesztést elvileg senki kifogásolhatja, de hogy valóban halaszthatatlan lenne, a legtöbb esetben nem bizonyítható.

A hazai tanulságokra áttérve nem meglepő, hogy sok tekintetben ugyanazok a viták folynak, mint a nagyvilágban. A két centrumtértséghez hasonlóan a növekedés és az egyensúly, valamint a szabálykövetés és a kivételek szabálytá tétele közt folyik a verseny.

A korábban a pénzügyminiszter vezényletével folyó gazdaságpolitikai döntéshozatalt formálisan kétpólusúvá tette a Gazdasági Kabinet jogosítványainak kiszélesítése és Nagy Márton egyfajta csúcsmiszteri hatáskörének kialakítása⁸ (portfolio.hu, 2023. december 5). Ez azonban nem palástolhatja azt a tény, hogy a legfontosabb döntéseket – egyedi mérlegeléssel – továbbra is a kormányfő hozza meg,

⁸ <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20231205/nagy-marton-nagy-feladatot-kapott-655987>

valamint hogy az állami beavatkozások – különösen az egyedi ármegkötések, juttatások, fejlesztések elindítása vagy halasztása – a megelőző évtizedben kialakult, átláthatatlan és ezért rendszernek nehezen nevezhető folyamatokban alakulnak ki; a bürokrácia működése ebben a tekintetben sokakban a késői szovjet korszakot idézi fel (Csillag, 2024). Mivel nincs koalíciós kényszer, hungarikumnak tekinthető, hogy a szovjet-bizánci hagyományt folytatva minden feladatra két felelős van, akik úgymond kiegyensúlyozzák egymást. Továbbá, a menedzsmenttanokkal ellentétben általában adott személyeknek keresnek feladatot, nem a feladatra/funkcióra megfelelő embert, ami sok esetlegességet megmagyaráz. Ez jelenik meg a több tucat kormánybiztos alkalmazásában, ami szétaprózza a formális döntéshozatalt, és minden érdemi kérdés elboronálását a felső szintre hagyja. Ez ellentétes a *lean hierarchy* általánosan elfogadott paradigmájával, viszont egy népes párt esetében politikailag nyilván célravezető. A hivatali hatáskörök folytonos átszabása – például az egészségügy a belügyhöz, a kultúra az innovációs tárcához került, az energetikának van önálló minisztériuma, a környezetvédelemnek viszont nincs – a konkrétumok szintjén is szubjektív, régimódi vezetési stílus megjelenésének tekinthető.

A gazdaságpolitika dinamikáját rövid és hosszabb távon is a kormányfő impulzivitása alakítja, a kereteket pedig eredendően a költségvetés, az államadósság finanszírozhatósága szabja meg. Ebből a szempontból magyar sajátosság – szemben a korábbi évtizedekkel, illetve a „húzd meg, ereszd meg” gyakorlattal (Karsai, 2007) –, hogy az ellensúlyt olyan pénzügyi szervek képezik, amelyek – illetve vezetőik – maguk is a gazdaság állami élénkítésének híveiként ismertek. A tetszés szerint idézhető interjúszövegek esetleges – vagy rendszeres – válogatása helyett elég arra utalni, hogy Matolcsy György pályája kezdetétől a mai napig a növekedés gyorsításának a híve (Matolcsy, 20123). Írásai közül – különösen, amelyeket kizárólag maga jegyez – több a politikai, történelmi, filozófiai ihletésű munka, mint a monetáris politikát érintő elmélkedés. Nem csoda, hogy a jegybank 2023 során a negatív reálkamatláb révén egészen az őszi hónapokig kimondottan ösztönző politikát folytatott a gyakorlatban is. Ugyanez jelent meg a mennyiségi könnyítés számos elemének indokolatlan továbbvitelében, köztük a közvetlen állampapír-vásárlások gyakorlatában is, amit csak az infláció bedurvulása után hagyott abba a jegybank.

A másik oldalon a mérséklet híveként elkönyvelt Varga Mihály áll, aki kimondottan büszkén nyilatkozott a 2023-ban a GDP 6 százalékát meghaladó költségvetési hiányról, mondván, kisebb az előző évinél (Varga, 2024). Holott ez, alig fél százalék körüli visszaesés mellett, a kormányzat különlegesen erős élénkítő törekvéseit jelzi. Mint ismeretes, a stabilitási és növekedési egyezményben épp erre a szélső esetre

engedik meg a háromszázalékos hiányt, vagyis épp fele akkorát, mint amit a magyar pénzügyi kormányzat többszöri revízió után összehozott.

A magyar államadósság 2023-ban az előzetes adatok alapján a GDP 73,4 százaléka,⁹ az Európai Bizottság szerint 2024-ben várhatóan annak 71,7 és 2025-ben 70,3 százaléka lesz.¹⁰ Ez az amerikai és más OECD-országok arányaihoz képest nem túlzottan nagy, vagyis a kormányzat finanszírozási mozgástere jelentős, annak ellenére, hogy 2023-ban a GDP közel 4 százalékát kellett adósságszolgálatra költeni.

A harmadik tényezőt az iparpolitika hívei alkotják. A magyar gazdaságpolitikai vitákban többnyire pozitív értelemben esik szó az európai iparpolitika újjászületéséről. Főntebb hangot adtunk már kételyeinknek az EU korábbi két fő erősségének tekintett versenypolitika és környezetvédelmi politika fellazulása kapcsán; előbbi a támogatások, utóbbi a termelői és fogyasztói érdekek hálójába kerülve a hagyományosnak mondható osztozkodási harc terepévé vált. Minél erősebb a nemzetállamok szerepe ezekben a döntésekben, annál valószínűbb, hogy az egyes érdekcsoportok megtalálják a módját, hogy a nagyívű elképzelésekkel szemben saját szűk szempontjaikat juttassák érvényre.

Magyarország esetében szembetűnően érvényesül egy igazi, régi vágású iparpolitika, amelyben egyfelől a tervezői önkény, másfelől a gyártói érdek írja felül az elvi megfontolásokat. Ennek minősített esete az akkumulátorgyártás meghonosítása. A gyakran idézett svéd példát vizsgálva leginkább a különbségek derülnek ki: ott a komparatív előnyüket jelentő vízbázis, a kész és helyi fejlesztésű technológia, a meglévő autóiipari tapasztalat és munkaerő, valamint a hulladék elhelyezésének megoldottsága pontról pontra a magyar megoldások ellentétéként írhatók le (Györffy, 2024). Mivel a magyar iparpolitika szinte teljes egészében a villamos autók kiszolgálására épül, voltaképp az 1950-es évek gyapottermesztését idéző technológiai egyoldalúság minősített eseteként, sőt szélső változataként írható le.

Ha ezt az utat adottnak vesszük, külön is érdekes, hogy mind a Magyar Nemzeti Bank, mind a Pénzügyminisztérium megnyilvánulásaiból könnyű olyanokat idézni, amelyek az említett iránnyal szembeni kételyeinknek adnak hangot. A fejlesztési terveket a tőke, a munkaerő, a föld, a technológia hiánya, az elektromos járművek ma különösen bizonytalanak tűnő jövője is beárnyékolja. Önálló tényezőként adódik mindezekhez a hulladékkezelés megadatatlansága (Györffy, 2023). Érdemes emlékez-

⁹ <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20240118/szep-csendben-kiderult-mennyivel-csokkenhetett-a-magyar-allamadossag-2023-ban-663741>

¹⁰ https://economy-finance.ec.europa.eu/economic-surveillance-eu-economies/hungary/economic-forecast-hungary_en letöltve 2024. jan. 30.

tetni arra, hogy a zöldátállásban központi szerepet játszó nukleáris energia vagy a technológiai forradalom új szakaszát jelentő mobiltelefonok és személyi számítógépek esetében is a hulladék kezelése és elhelyezése volt az alkalmazhatóság fontos előfeltétele, gazdasági és társadalmi szempontból egyaránt.

A rögtönzészzerű döntéshozatal tükröződik abban, hogy néhány – leginkább politikainak mondható – beruházás, így a Paks-2, a Budapest–Belgrád vasút, a Fudan Egyetem pesti kampusza, a hazai oltóanyaggyár és néhány más ismert ötlet többszörfős, esetleg évtizedes csúszásban van. Ugyanakkor más ötletek – a pesti Dubaj-projekt, a repülőtér visszavásárlása, a hadiipari termelés felfuttatása – a közönség számára megismerhető előzetes tervek, számítások és hatástanulmányok híján is megvalósulóban vannak. Egy metaforával élve: a költészet és valóság goethei kettőse ez, mindkét oldalról. Nehéz lenne mindezen kezdeményezéseket véletlenszerűnek tekinteni. Jól illeszkednek ugyanis abba a Mihályi Péter akadémiai székfoglalójában bemutatott folyamatba, amelyben az államosítás és az állami beavatkozás is legtöbbször csupán köztes lépés a nemzeti vagyonnak a jól célzott, hatalomközeli rétegek kezébe juttatása során (Mihályi, 2023). Ez a bankok, a kereskedelmi hálózatok, a szállodák és az egyetemek esetében már ismert módon és mértékben végbement.

Nehéz ilyenkor nem gondolni az etatista, államelvű közelítés első és talán legmeghatározóbb bírálójára, Ludwig von Mises munkásságára. Az akkor az Osztrák-Magyar Monarchiához tartozott Lemberg városában született, előbb bécsi, majd New York-i egyetemi tanár, az osztrák iskola modern változatának megalapítója a két világháborút követően foglalta össze a „látható kéz” egyre inkább teret nyerő ideájával élesen szembenálló nézeteit. Ezek a munkák nem hosszúak és nem spekulatívak, kár, hogy ismeretüket a mai egyetemi képzésben üvegyöngyjátékok helyettesítik (az üzleti képzés korszerűnek mondott változataiban még azok sem). Az első világháborút követően a hadigazdasági tapasztalatok elemzése vezette el őt az intervencionizmus kritikájához (Mises, 1927/2011). Ebben a vékony könyvben – ami későbbi fő műve, a *Human Action* egyfajta előpublikációjaként született meg – a hadigazdaság gyakorlata alapján cáfolja Kautsky – Lenin által népszerűsített – tételét, amely szerint ez volna a szocializmushoz vezető legrövidebb út. Igaz – írja Mises –, de ez az ármechanizmus letiprásával és a hitelezés alávetésével rövid távon lehetetlenné teszi az észszerű kalkulációt, ekképpen a források szűkösség szerinti, hatékony elosztását – hosszú távon. Számtalan példát láttunk arra – az egykori Jugoszláviától Egyiptomon át Indiáig –, hogy ezek az észrevételek állnak.

Mises másik, átfogó – 300 oldalas – munkája a második világháború tanulságait és az oda vezető utakat elemzi (Mises, 1947/2010). A tervezés és a hadigazdaság kér-

dései mellett a náci ideológia és az állami beavatkozás inherens összefüggéseit tárja föl. Ebben a könyvben elsősorban a nyugati világban terjedő változatot mutatja be; óv a nemzetközi kereskedelemben elterjedőben lévő tervezéstől – amely a háborút követően valóban általánossá vált – és a tőkekorlátozásoktól. Kikezdehetetlen logikával bizonyítja, hogy a célok önkényes megválasztása, a politikai függőségek rendszere, az állami működtetéssel járó, elkerülhetetlen (mindannyiunk által tapasztalt) visszasságok hogyan vezetnek utóbb a totális rendszernek nevezett képződményhez. Ami témánk szempontjából lényeges, az az, hogy a teljes államosítás célja nélkül a beavatkozás újabb beavatkozást szül, és a magára hagyott rendszer nem esik szét, hanem újratermeli magát.

Történelme során Magyarország megtapasztalta mind a háborús irányított gazdaságot, mind a tervgazdaság visszasságait. Ma már utólagos bölcsességgel is tudható, mi vezetett a zsákutcába és hogyan – túl a nemzeti sajátosságokon (Berend, 1999). De talán találóbbr Berend T. Iván kötete három évvel korábbi, eredeti angol változatának az alcíme: *Detour from the Periphery to the Periphery* (Berend, 1996).

A történeti visszapillantás közvetlen tanulságokkal szolgál a mai gazdaságpolitikai vitákra is. Nem tudhatjuk, hogy mely ágazatok válnak húzóvá a technológiai fejlődés sodrában. Gyanítható például, hogy a mesterséges intelligencia világában a nyersanyagokban való gazdagság nem lesz az élre törés fontos tényezője, ahogy a holland és angol történészek által kiemelt közvetlen tengerparti hozzáférés sem. Vagyis nagy veszélyekkel jár, ha egy korábbi időszak súlypontjait követjük, mint ahogy az is, ha a technológiai és ágazati monokultúra kialakulását támogatja az állam. Szaúd-Arábia vagy Oroszország példája elég jól ismert ahhoz, hogy ezt belásuk. Az elektromos autók gyártása, elterjedése még gyermekcipőben jár, az iparág képviselői és a pénzügyi élet hangadói egyaránt megosztottak abban a tekintetben, hogy ez lehet-e a jövő útja. Vajon elképzelhető-e, hogy Európa biztonságban tudja magát, miközben minden második gépkocsiban kínai technológia biztosítja a működőképességet?

Egyetlen elemzésnek sem lehet célja, hogy a felsorolt kihívásokra a kiterjedt államapparátus helyett konkrét megoldásokat fogalmazzon meg. Amit biztosan tudunk – nem utolsósorban az elmúlt század tapasztalataiból –, az az, hogy a fundamentális bizonytalanság, ami nem azonos a számszerűsíthető kockázattal (Knight, 1921), ma is jelen van, és a jövőben sem zárható ki. Azaz nincs csodaképlet, amellyel a gazdaságot működtetjük.

A magyar gazdaságpolitika épp ezen az alapon szorul újragondolásra. A közjó iránt elkötelezett, a részérdekek érvényesítésén messze túlmutató,¹¹ távlatos stratégiára lenne szükség. Ez nem alapulhat impresszionisztikus megérzéseken, egy-egy bölcs vezető meglátásain, a tervezők felvilágosultságán. Az emberi tőke fejlesztése révén, kellően széles alapozású, mobil társadalomban és gazdaságban lehetséges megtalálni azokat a réseket, amelyeket a gyorsan fejlődő, szegény országok még nem töltöttek be. Tanulságos, ahogy az elmúlt évtizedben már megindult Kínából is a bérigényes ágazatok és cégek kitelepülése Vietnámba, Indonéziába és Indiába, valamint Afrikába. Vagyis a betanított munkára alapozni Európában legalábbis naivítás, az összeszerelő korszaknak leáldozott.

Fontos lenne túllépni néhány régi-új dogmán, ami nem kerülne pénzbe. Ilyen dogma például a keleti nyitás. Magyarország nincs felkészülve és felszerszámozva a távolsági kereskedelemre, ezért hiába nőnek gyorsan az ázsiai piacok, logisztika híján a keleti nyitásnak nem lesz esélye. Kína sajátos rendszere államvezérelt, vagyis ott nem elég versenyképesnek lenni. Afrika sokáig ígéretesen növekedett, de 2020 óta egymást érik a katonai puccsok és a felkelések, Nigertől Mozambikig. Az egy főre jutó jövedelem a fekete kontinensen 2014-ben tetőzött, 1936 dollárral, és 2023-ra több mint tizedével, 1700 dollárra csökkent, miközben a GDP-világátlag ugyanekkor 15 százalékkal emelkedett (Labia, 2024). Észak-Afrika és a Közel-Kelet (Middle East and North Africa – MENA) politikai és gazdasági instabilitása pedig legalább négy évtizede napi sajtótéma, újabban a tömeges és ellenőrizetlen migráció kapcsán.

Régi, de élő felismerés, hogy a külföldi beruházásnak nem a mennyisége, hanem a minősége az elsődleges. Létrehoz-e előre és hátrafelé mutató kapcsolatokat, fejleszt-e a befogadó országban, miként bánik a munkavállalóival és a környezettel.

Magyarországon igen drága a pénzügyi közvetítés. Lehet, hogy nem a szektor könnyű és kényelmes adóztatása a helyes cél, hanem vissza kellene térni a tőkepiac fejlesztésére. Az államnak az alapfeladatait kellene jól ellátnia, ami nem olcsó, de nem is igényel végtelenül kiterjed államapparátust 160 fölötti államtitkárral, ezért-azért felelős kormány megbízottak átláthatatlan siserehadával és sok ezres főhivatalokkal. Ezzel szemben rendszeresen költeni kell az emberi tőkét létrehozó forrásokra, kutatásra, környezetvédelemre és jogbiztonságra. Bár ezek egyike sem látványos, nem ad alkalmat médiaszereplésre.

Végül visszatérünk mindennek az alapjához, a joguralomhoz, ami az egyének és a politika uralmának közismerten az ellentéte. Emellett kézenfekvő, hogy ha

¹¹ Ezt a mozzanatot hangsúlyozta – a maga idejében átütő erővel – Olson (1987).

a háború a szomszédban folyik, itthon pedig béke honol, abba kellene hagyni az állandó harckészültséget, és vissza kellene térni a békés üzemmódra, beleértve a kommunikációs hangvételt és a döntéshozatal átláthatóságát is. A harckészültség békeidőben adja át a helyét a megfontolt mérlegelésnek – és benne az ellenvéleményeknek is teret adó nyilvános vitáknak! Szabad társadalomban csak a bűnözőktől kell megvédeni egyéneket, nem kell egész társadalmi rétegeket gyámolítani (például a nyugdíjasokat vagy a gabonatermelőket). Javítandó lenne viszont a már meghozott törvények – köztük az alaptörvény – tisztelete, és a magántulajdon erőteljesebb védelme, kívánatos lenne a kormányzat ötletszerű beavatkozásainak korlátozása. Vagyis a hungarikumként felfogható újítások mellőzése és a bevett megoldásokhoz való visszatérés hozhat jobb eredményt.

Hivatkozások

- Benczes, I., & Orzechowska-Waclawska, J. (2024). Governing the economy under populist rule: the cases of Hungary and Poland. *Problems of Post-Communism*, 71. évf. <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/10758216.2023.2301085> Elérve: február 1.
- Berend, T. I. (1996). *Central and Eastern Europe, 1944–1993: Detour from the Periphery to the Periphery*. Cambridge Studies in Modern Economic History, Series Number 1. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511581748>
- Berend, T. I. (1999). *Terelőúton. Szocialista modernizációs kísérlet Közép- és Kelet-Európában, 1945–1990*. Vince Kiadó, Budapest.
- Bod, P. Á. (2018). *Magyar gazdaságpolitika – tűzközlebről*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bösche, C. (2024). *The German Schuldenbremse crisis: a symptom to be taken seriously in Europe*. Fondation Robert Schuman, Schuman Paper No. 734, Január 30. <https://server.www.robert-schuman.eu/storage/en/doc/questions-d-europe/qe-734-en.pdf>
- Csaba, L. (2023). The comparative economics of neo-illiberalism. *Journal of Illiberalism Studies*, 3(1), 103–106. <https://doi.org/10.53483/XCLX3550>
- Csillag, I. (2024). Ellenterv. *Népszava*, január 26. https://nepszava.hu/3223290_ellenterv
- Györfly, D. (2023). Az akkumulátorhulladék sorsa: szabályozás és technológia. *Külgazdaság*, 67(11–12), 3–27. <https://doi.org/0.47630/KULG.2023.67.11-12.3>
- Györfly, D. (2024). Liberal and illiberal industrial policy in the EU: the political economy of building the EV battery chain in Sweden and Hungary. *Comparative European Politics*, 22(2). <https://doi.org/10.1057/s41295-023-00374-0>
- Halmi, P. (2023a). Posztcovid infláció, gazdaságpolitikai mix az euróövezetben. *Külgazdaság*, 67(1–2), 53–67. <https://doi.org/10.47630/KULG.2023.67.1-2.53>
- Halmi, P. (2023b). Fenntartható növekedés, növekedési potenciál: a potenciális növekedés irányzatai az Európai Unióban. *Pénzügyi Szemle*, 69(1), 47–64. https://doi.org/10.35551/PSZ_2023_1_3
- Karsai, G. (2007). A „húzd meg” rövid távon, az „ereszd meg” hosszú távon lassítja a gazdasági növekedést. In Karsai, G., & Vértes, A., *Cikkek a cakkokról*. Budapest, GKI Zrt., 79–94.
- Knight, F. H. (1921, 1985). *Risk, Uncertainty and Profit*. University of Chicago Press. <https://fraser.stlouisfed.org/files/docs/publications/books/risk/riskuncertaintyprofit.pdf>
- Kornai J. (2017). Számvetés. In *Látélet. Tanulmányok a magyar állapotokról*. HVG Könyvek, Budapest, 19–48. Eredetileg megjelent: Népszabadság, 2011. január 7.

- Labia, N. (2024). Africa can't afford another lost decade – what has gone wrong? *Daily Maverick*, január 31. <https://www.dailymaverick.co.za/opinionista/2024-01-31-africa-cant-afford-another-lost-decade-what-has-gone-wrong/>
- Matolcsy, Gy. (2023). *Magyar jövőkép és stratégia*. Pallas Athéné Könyvkiadó, Budapest.
- Mihályi, P. (2023). Kísérletek a nemzeti vagyon újraosztására Magyarországon a 20. és a 21. században. *Közgazdasági Szemle*, 70(4), 349–364. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2023.4.349>
- Mises, L. (1927/2011). *A Critique of Interventionism*. Mises Institute, https://cdn.mises.org/Critique%20of%20Interventionism,%20A_3.pdf
- Mises, L. (1947/2010). *Omnipotent Government. The Rise of the Total State and Total War*. Mises Institute. https://cdn.mises.org/Omnipotent%20Government%20The%20Rise%20of%20the%20Total%20State%20and%20Total%20War_3.pdf
- Olson, M. (1982/1987). *Nemzetek felemelkedése és hanyatlása*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Szűjártó, N. (2012). Hogyan lett az iparpolitikából vállalkozáspolitiká? *Köz-Gazdaság*, 7(4), 33–49. https://unipub.lib.uni-corvinus.hu/1093/1/kg_2012n4p33.pdf
- Varga, M. (2024). A legfontosabb, hogy az egyensúly és a növekedés kéz a kézben jár egymással. Exterde Tibor interjúja. *Infostart.hu*, január 25. <https://infostart.hu/interju/2024/01/25/vargamihaly-a-legfontosabb-az-hogy-az-egyensuly-es-a-novekedes-kez-a-kezben-jar-egymással>
- Várhegyi, É. (2023). *A bankrendszer elfoglalása*. Tea Kiadó Kft., Budapest.